

A VISZONYÍTÓ MELLÉKNEVEK MORFOLÓGIAI VONÁSAIRÓL (olasz – orosz – magyar összevetés)

LACZIK MÁRIA

Nyíregyházi Főiskola, Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék

4400 Nyíregyháza, Sóstói út 31/b.

laczik@gmail.com

Kivonat: Jelen tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogyan viselkednek a viszonyítást kifejező képzett melléknevek a három vizsgált, egymástól eltérő tipológiájú nyelvben. A tanulmány első része névszói szintagma keretében taglalja a viszonyító melléknév fogalmát, és vizsgálja sajátos vonásait. A dolgozat második része a fenti nyelvek viszonyító mellékneveinek morfológiai jellemzőit veszi számba, a tulajdonságot kifejező melléknevekkel való összevetésben. Ezt követően részletesen elemzi a viszonyító melléknevek sajátos morfológiai vonásait.

Kulcsszavak: viszonyítás, névszói szintagma, derivációs morfológia, a fokozás kategóriája, a melléknevek főnevesülése

Bevezetés

A mondatösszetevők alaki kategóriákba sorolásakor É. Kiss a mellékneveket a „... valóságra vonatkozó jelentéstartalommal ...” (É. Kiss–Kiefer–Siptár 1998: 20) rendelkező egységek egyikeként nevezi meg. Ezek az önálló tartalmas kategóriák eltérő mértékben vesznek részt a nyelv kommunikációs szerepének a megvalósításában. A melléknevek esetében elsődlegesen fakultatív szerepüket szokták kiemelni, ami nem egyenlő feleslegességükkel, mert bár a melléknévvel megnevezett tulajdonság a főnévhez képest „... járulékos fogalom megnevezője...” (MMNyR 1970: I:225), ugyanakkor egy konkrét dolog fogalmi megkülönböztető jegye is lehet. Van a melléknevek kategóriáján belül egy olyan alcsoport, amelyre nem vonatkoztatható a fakultatív megjelölés, amely a vele kapcsolatban álló főnévvel denotatív értékű szerkezetet alkot. Ezen melléknevek megkülönböztetése pusztán formai mutatók alapján nem végezhető el és nem is magyarázható, a felosztás alapján jelentéstani szempontok húzódnak meg. Mindhárom vizsgált nyelvben jelentős számban vannak ilyen jelentéstartalommal rendelkező melléknevek, amelyek megnevezésére a viszonyító melléknevek terminológia használatos. Ezek a melléknevek sokféle viszony kifejezésére alkalmasak, amely viszonynak a konkrét tartalmát, a jelentését a használat, az éppen adott szintaktikai környezet határozza meg. Általánosan elfogadott vélemény, hogy a viszonyító melléknevekben eltérő mértékben ugyan, de eleve megvan a minőségre utalás képessége, amelynek következtében a viszonyító melléknevek kvalitatív jelentést is kifejleszthetnek. Ez a szemantikai vonás morfológiai viselkedésüket is befolyásolja. A vizsgált viszonyító melléknevek mindhárom nyelvben képzettek, ezen belül főnévi alaptagúak. A ’relatív tulajdonság’ megfogalmazása elsődlegesen a szóképzés körébe utalható, de e viszony kifejezése egyik nyelvben sem kizárólagosan lexikológiai kérdés.

1. A viszonyító melléknevek fogalma és tulajdonságai

A viszonyító melléknevek az egyes nyelvek (köztük az olasz, az orosz, a magyar) melléknévi kategóriájának alapvető és állandóan bővülő csoportját képezik. A melléknév

nyitott szóosztálya (Kiefer 2000a: 95, 2000b: 179-207) egy nyelv szókészletében egyike a legproduktívabb lexikai kategóriáknak. Amíg a tulajdonságot jelölő melléknevek felépítettségüket tekintve lehetnek mind motiváltak, mind motiválatlanok, a viszonyító melléknevek mindig valamely más szófaj által motiváltak (*italiano, urbano, economico, europeo, napoletano, francese, железный, дверной, сестрин, ламповый, московский, весенний, верхний, egyetemi, tavaszi, mezei, felső, alsó, asztali.*)

Vizsgált mellékneveink – a három nyelvre kiterjedő vizsgálat kiindulási nyelve az olasz – főnévből képzett melléknevek, amelyek állandó viszonyt fejeznek ki azzal a főnévvel, amelyből képeztük, miközben átviszik annak szemantikai tartalmát egy másik lexikai kategóriába (Serianni 1996: 192). Mint ahogy azt a következő példák szemléltetik, a képzés áthelyez egy főnevet a melléknév lexikai csoportjába: *arte/artista – artistico, артис – артистический, művész – művészi, economia – economico, экономия – экономический, gazdaság – gazdasági, Italia – italiano, Италия – итальянский, Olaszország – olaszországi / olasz, Ungheria – ungherese, Венгрия – венгерский, Magyarország – magyarországi / magyar, acqua – acquatico, вода – водянистый, víz – vízi.* (Jelen tanulmány részét képezi egy hosszabb munkának, amely az *-ese, -ano, -ico* képzős melléknévi származékszavakat és azok orosz és magyar megfelelőit tette meg vizsgálat tárgyául.) Egy névszói szintagmában (NP-ben) a főnévből képzett melléknevek két főnév közötti viszony meglétét fejezik ki, amely viszony a melléknévvel jelölt főnév és a képzés alapjául szolgáló főnév között jön létre (Dardano 1991: 131). A képzett melléknevek bizonyos értelemben különböznek a nem képzett melléknevektől, mivel magukban hordozzák a képzés alapjául szolgáló bázis (esetünkben a főnév) minden jellemzőjét (D’Addio 1971: 163).

A szóképzés állandó és aktív folyamatának eredményeként létrejött melléknévi lexémák a tárgyhoz fűződő viszonyt kontextuson kívül csak általánosan jelölik, nem konkretizálják. Hasonló véleményt fogalmaz meg Katlinszkaja is az orosz viszonyító melléknevekről: „...вне контекста обозначают лишь общую идею атрибутивно выраженного отношения к предмету ...” (1995: 62) [„... szövegkörnyezet nélkül a jelzői forma tárgyhoz fűződő viszonyát csak általánosságban jelöli ...” Fordítás tőlem L.M.]. A viszonyt jelölő melléknevek jelentése csak a jelölttel, a meghatározottal, s csak szintaktikai környezetben kap megfelelő értelmezést. Mind tartalmi, mind funkcionális vonásait csak a jelölt (определяемый) és a jelölő (определяющий) közötti szemantikai viszony jellege határozza meg. Végző soron ezek a viszonyok adják meg a motivációs kapcsolat típusát, s a szemantikai viszonyok jellegében való eltérés teszi lehetővé a relációt (отношение) és a tulajdonságot (качественность) jelölő melléknevek megkülönböztetését is.

2. A vizsgált melléknevek morfológiai jellemzői

A csoport grammatikai vonásainak meghatározásakor a legadekvátabb módszer – a legtöbb vizsgálat ezt követi – a tulajdonságot kifejező melléknevekkel való összevetésük, melynek során felszínre kerülnek azok az eltérő vonások, amelyek elkülönítik őket a többi melléknévtől. Amikor morfológiai vonásokról beszélünk, ideértjük mindazon jellemzőket, amelyeket az olasz nyelv grammatikája külön derivációs morfológia [morfológia derivazionale (Salvi 1992: 102)] és flexiós morfológia [morfológia flessiva (i. m.: 200)] elnevezésekkel illet.

(olasz – orosz – magyar összevetés)

NYELV	NEM	SZÁM	ESET	FŐNEVE- SÜLÉS	FOKO- ZÁS	ÉRTÉKELOŐ SZUFFIXUM	HATÁ- ROZÓ- SZÓ- KÉPZÉS
OLASZ	+	+	–	+ / –	–	–	–
OROSZ	+	+	+	–	–	–	–
MAGYAR	–	–	–	+ / –	–	–	–

A táblázatban feltüntetett kategóriákról a következőket fogalmazhatjuk meg:

2.1. A NEM, SZÁM, ESET kategória nemcsak kimondottan a melléknév kategóriája, a nyelvek tipológiai sajátosságaiból ered.

2.1. Közös mindhárom nyelvben, hogy nem fokozhatók, s nem kaphatnak értékelő (kicsinyítő, nagyító, becéző) szuffixumokat. Alapvetően nem képezhető belőlük határozószó sem.

A képzett viszonyító melléznevek (Beccaria 1994: 610) morfológiai tulajdonságainak részletesebb vizsgálata az egyes nyelvekben árnyaltabbá teszi a róluk megfogalmazható következtetéseket. Az olasz nyelvre vonatkozóan két grammatikai restriktó fogalmazható meg, amelyek – a célnyelvi megfeleltetések is láttatják – a másik két vizsgált nyelvre is érvényesek.

2.3. Nem fokozhatók, nem rendelkeznek sem közép- sem felsőfokkal, ellentétben a tulajdonságot kifejező melléknévvel: **la danza più brasiliana*, **le scienze più politiche*, **anno più scolastico*, **gazdaságibb év*, **vízrajzibb tanulmányok*, **более железная кровать*.

A szabályok értelmében csak a tulajdonságot kifejező (olasz) melléznevekből képezhető *-issimo* képzős abszolút felsőfok, amely képes kifejezni a tulajdonság erősödését, intenzitását (Serianni 1996: 213-214). Elfogadjuk ezt a megállapítást, de meg kell jegyezni, hogy a viszonyító melléznevek között, amelyeknek egyébként nincs lehetőségük a tulajdonság különböző fokozatainak kifejezésére, vannak olyan lexémák, amelyek alkalmilag, a főnevekhez hasonlóan elfogadják az *-issimo* szuperlatívuszi képzőt. Ilyenkor stilisztikailag jelölt és erősen szubjektív minősítést akarunk kifejezni velük. Használatos a képző a népnevek esetében is, előfordulhat olyan derivátumokban, amelyek egy régióhoz, egy földrajzi egységhez, egy városhoz való tartozást fejeznek ki: *italianissimo* – (mindenki közül) *a legolaszabb*, *sicilianissimo* – (a leginkább) *szicíliai*, *torinesissimo* – *a legnagyobb torinói*, stb. A népnevek más nyelvben is eltérő viselkedést mutatnak fel a többi viszonyt kifejező melléznevekhez képest. A felsőfok használata figyelhető meg az olyan megfogalmazásokban, mint *a legmagyarabb magyar*, de nem valószínűsíthető általános használata minden népnév esetében. Az orosz viszonyító melléznevek sem rendelkeznek a fokozás kategóriájával, hiszen az egyik vagy másik tárgyhoz való viszonyukban sem jelenhetnek meg kisebb vagy nagyobb mértékben (Molnár 1998: 158-167).

Katlinszkaja (1995: 68) a viszonyító és a tulajdonságot jelölő melléznevek megkülönböztetésében döntő szerepet szán a közép- és felsőfok meglétének vagy hiányának. Formai mutatók állnak első helyen az orosz melléznevek felosztásában Papp Ferencnél, aki az elkülönítésben döntő szerepet szán bizonyos grammatikai kategóriák meglétének vagy hiányának „...не обладают грамматическими категориями степени

сравнения и предикативной формы” (1968: 287). [„...nem rendelkeznek a fokozás és az állítmányi rövid alak grammatikai kategóriájával. Fordítás tölem L. M.] Ehhez társulnak még megkülönböztető erővel a jellegzetes szuffixumok „... наделенные характерными суффиксами, имеют только полные формы ...” (i.m. 287) [„... sajátos képzőkkel rendelkeznek, amelyekkel azonban csak a teljes alakok bírnak ...” Fordítás tölem L. M.], **самые этнографические музеи, *более деревянный мост*. Vinogradov (1975: 182-183) is kapcsolatot lát bizonyos kategóriák (a melléknévek rövid és a teljes alakja) különbözősége és a szóképzési kategóriák eltérései között, de szerinte a melléknévek csoportokra osztása elsődlegesen szemantikai és szóképzési alapokon nyugszik. A népnévek viselkedésében itt is megfigyelhetők egyedi eltérések: *„Я не московский? Сто раз более московский, чем ты!”* (Papp 1968: 288). [„Én nem vagyok moszkvai? Százszor inkább moszkvai vagyok, mint te!” Fordítás tölem L. M.]

2.4. Nem képezhető belőlük kicsinyítő, becéző forma, túlzófok, mint ahogy megvan ez a tulajdonságot jelölő melléknévek esetében: *bianco – bianchino, белый – беловатый, fehér – fehérvörös*. Nem tehetjük meg ugyanezt az *idraulico – гидравлический – vízi, maggesi – майский – májusi, tipografico – типографический – nyomdai* melléknévi származékszavak esetében.

2.5. Általában nem képezhető belőlük határozószó, de a módhatározónak vannak bizonyos jelentésárnyalatai, amelyek esetében ez megvalósulhat: *politicamente – политически / с точки зрения политики – politikailag, sintatticamente – синтаксически – szintaktikailag* (értelmezésük: ‘per mezzo di’ – vmi útján, révén, ‘rispetto a’ – vmihez képest, vmihez viszonyítva, ‘dal punto di vista’ – vmilyen szempontból).

2.6. A melléknévek főnevesülésének mint jelenségnek a morfológiához való sorolása bizonyos fókig vitatható, mivel a főnevesülés szemantikai és morfológiai vonásokkal egyaránt rendelkezik. Megítélésünk szerint a szemantikával rokonítja, hogy jelentésében módosulás figyelhető meg, a morfológiához sorolható viszont azon vonása révén, hogy a jelenség során szófajváltás következik be. Ez utóbbi vonását helyeztük előtérbe, amikor a főnevesülést a morfológiai jellemzők egyikeként tüntettük fel. A tulajdonságjelölő adjektívumokkal ellentétben a melléknéveknek ez a szemantikai alcsoportja, részlegesen ugyan, de részt vesz a főnevesülés folyamatában. Nem ritka a melléknévek körében a szófaji átcsapásnak nevezett jelenség, amelynek során egy szó, esetleg eredeti szófaját is megtartva, az egyik szófaji kategóriából átmegy egy másikba: *la (città) capitale – a főváros, la (chiesa) parrocchiale – plébániatemplom, l’(impiegato) statale – állami tisztviselő, ванная (комната) – fürdőszoba, передняя (комната) – előszoba*. A folyamat során a szintagma melléknévi tagja válik főnévvé, elmarad a jelölt szó, de a főnevesült melléknév megőrzi a szintagma egészének a jelentését, szemantikai kiterjesztés révén átveszi a főnévi alaptag jelentését. A viszonyító / relacionális melléknévek csoportján belül esetünkben az olasz népnéveknél figyelhető meg főnevesülés. Lexikográfiailag is rögzített tény, hogy a nemzetiséghez tartozást jelölő melléknévek (alapszavuk országnév vagy államnév lehet) főnevesülhetnek, s mint ilyenek jelölhetik:

egyes számban, a nyelvet és az egyén ‘hovatartozását’, egy adott hely szülőltjtét/lakóját:

- a) *l’ungherese → la lingua ungherese – венгерский язык – a magyar nyelv*
- b) *l’ungherese → la persona ungherese – венгр / венгерка – magyar férfi / nő*

többes számban, a nemzetiséget:

- c) *gli ungherese → il popolo ungherese – венгры – a magyarok*.

(olasz – orosz – magyar összevetés)

Hasonló főnevesülési folyamaton mennek/mehetnek keresztül a városnévből és a kisebb-nagyobb földrajzi egységet (tartományok, régiók, közigazgatási egységek) jelölő alapszóból képzett melléknevek, azzal az eltéréssel, hogy önálló használatban az egyes számú alakjuk (az a) pont értelmében) nem egy nemzet nyelvét jelöli, hanem az adott helyen beszélt dialektust (*il milanese – i milanesi, il triestino – i triestini, il toscano – i toscani*). A magyarban a népnevek, az olasz melléknevekhez hasonlóan, főnévi szerepben is állhatnak, a kettős szófajiság erre az alcsoportra is jellemző. Mivel az alaki és sokszor a ragozásbeli különbség hiányzik az egyes névszói alfajok között, jelöletlenek a különböző szófaji szerepükben. Amennyiben önállóan állnak, főnévként használatosak, s jelentésüket tekintve megegyeznek az olasz b)-c) jelentésével. Az orosz viszonyító melléknevekre, köztük a népnevekre sem jellemző a főnevesülés, ez utóbbiak főnévi alakokkal is rendelkeznek.

Összegzés

Fenti megállapításainkkal azt kívántuk alátámasztani, hogy bár a viszonyító melléknevek elkülönítésében jelentős szerepet játszik a morfológia kategóriákkal való ellátottság, de ezek egyike sem tekinthető kizárólagosnak. Kétségtől a fokozás és az állítmányi szerep – vagy az oroszban az állítmányi szerepre használatos rövid alak – nagyban valószínűsíti a származékszó besorolását, végső soron azonban a viszonyító melléknevek felosztása csak szemantikai alapon valósulhat meg, egyik nyelvben sem rendelkeznek sajátos formai mutatókkal. Igazolható ennek az ellentéte is (vö. Trofimov 1972, Schramm 1979), miszerint csak szemantikai alapon elkülöníteni a két melléknévi alcsoportot, ugyancsak nem vezet teljesen megbízható eredményre. Trofimov úgy fogalmaz, hogy egy dolognak két, szervesen egymáshoz kapcsolódó oldaláról van szó.

Irodalom

- Beccaria, G. L. (a cura di) 1994. *Dizionario di linguistica*. Torino: Einaudi.
- Dardano, M. – Trifone, P. 1991. *La lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.
- D'Addio, W. 1971. Suffissi derivati aggettivali dell'italiano: analisi semantica. In: M. Medici e R. Simone (a cura di) *Grammatica trasformazionale italiana*. Roma: Bulzoni: 163-175.
- Катлинская, Л. П. 1995. *Живые способы создания русских слов*. Москва: Прометей.
- É. Kiss K. – Kiefer F. – Siptár Gy. 1998. *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris.
- Kiefer F. 2000a. *Strukturális magyar nyelvtan. Morfológia*. (szerk.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer F. 2000b. *Jelentéelmélet*. Budapest: Corvina.
- Tompai J (szerk.) 1970. *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I-II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- T. Molnár István 1998. *Orosz morfológia*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Болла К. – Палл Э. – Папп Ф. 1968. *Курс современного русского языка*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Salvi, G. – Vanelli, L. 1992. *Grammatica essenziale di riferimento della lingua italiana*. Firenze: Le Monnier.
- Шрамм, А. И. 1979. *Очерки по семантике качественных прилагательных*. (На материале современного русского языка). Ленинград.

Serianni, L. 1996. *Grammatica italiana*. Torino: UTET.

Трофимов, М. И. 1972. О формально-семантической классификации прилагательных в русском языке. (К постановке вопроса) В кн.: *Проблемы структурной лингвистики 1971*. Москва: Наука.

Виноградов, В. В. 1975. Словообразование и его отношение к грамматике и лексикологии. (На материале русского и родственных языков). In: Виноградов, В. В. *Избранные труды. Исследования по русской грамматике*. Москва: Наука: 166-230.